

Marek Żmigrodzki

Aksjologiczne elementy polityki

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K, Politologia 23,
169-184

1995/1996

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zakład Systemów Politycznych Wydziału Politologii UMCS

MAREK ŻMIGRODZKI

Aksjologiczne elementy polityki

Axiological Elements of Politics

Polityka jako zjawisko społeczne nie funkcjonuje w próżni, lecz jest otoczona różnorodnymi elementami, które wywierają na nią mniejszy lub większy wpływ. Do najważniejszych elementów, oddziałujących na sferę polityki, można zaliczyć ideologię, prawo i moralność. W różnych sytuacjach wywierają one nieraz przemożny wpływ na sferę polityki, dlatego też im poświęcono poniższe rozważania.

Najistotniejszy wpływ na politykę w pewnych warunkach historycznych wywiera ideologia. Wyjaśniając to pojęcie, można wskazać, że etymologicznie wywodzi się ono od greckich słów: *idea* (kształt, wyobrażenia) oraz *logos* (słowo, nauka).¹

W definiowaniu pojęcia ideologii wyraźnie dają się wyróżnić dwa ujęcia, które możemy określić jako: *sensu stricto*, *sensu largo*.

Ideologia *sensu stricto* jest to: usystematyzowany zbiór idei, na podstawie którego można dokonać oceny stosunków społecznych.² Powyższe ujęcie

---

¹ Zob. A. Palczak, *Ideologia, funkcje ideologii*, [w:] *Nauka o polityce*, (red.) J. Misztal, Gliwice 1985, s. 18.

² Por. Z. Cackowski, *Główne pojęcia materializmu historycznego*, Warszawa 1974, s. 543-544, O. Lange, *Ekonomia polityczna. Zagadnienia ogólne*, Warszawa 1954, s. 30, J. J. Wiatr, *Zagadnienia rasowe w socjologii amerykańskiej*, Warszawa 1959, s. 278, J. J. Wiatr, *Spoleczeństwo. Wstęp do socjologii systematycznej*, PWN, Warszawa 1973,

było szeroko spotykane m.in. w literaturze marksistowskiej, w której argumentowano, że życie społeczne składa się z dwóch podstawowych typów elementów, a mianowicie³,

- a) elementów subiektywnych, będących produktem naszej świadomości;
- b) elementów obiektywnych, niezależnych od naszej świadomości.

Elementy subiektywne można ogólnie nazwać ideami, poglądami, albo — inaczej mówiąc — świadomością społeczną. Są one wytworem ludzkiej myśli, wytworem zdeterminizowanym. Nie są zaś wytworem dowolnym, produktem fantazji. Elementy obiektywne odnoszą się do całego otoczenia systemu politycznego. Stanowią ogół stosunków społecznych istniejących w danym otoczeniu. Niezależne od naszej świadomości, mogą na nią wpływać poprzez przekształcanie istniejącej rzeczywistości.

Ideologia *sensu largo* jest to: usystematyzowany zespół poglądów (idei), który jest wyrazem interesów jakiejś grupy społecznej, stanowiąc zespół dyrektyw do działania lub też formułowania programu konkretnych działań, zmierzających do utrwalenia lub zmiany danych stosunków społecznych.⁴

Definicja ta pełniej oddaje istotę ideologii, jej znaczenie i zakres, dlatego też wydaje się właściwsza.

Wspomnieliśmy powyżej o ujęciu marksistowskim. Zasluguje ono naszym zdaniem na nieco szersze omówienie, w okresie Polski Ludowej bowiem, czyli przez ponad czterdzieści lat, wywierało ono przemożny wpływ na życie polityczne naszego kraju. Co więcej, ideologia (marksistowska) była w tym czasie czymś w rodzaju świeckiej religii, dogmatycznej i zazdrosnej, nie tolerującej innych poza sobą. Dzięki niej chciano przekształcać zarówno stosunki społeczne, jak i moralność osobistą.⁵ Przez ten czas traktowano więc ideologię w sposób specyficzny, ukazując ją w szczególności jako całokształt poglądów właściwych danej klasie lub grupie społecznej, odnoszących się

s. 515-516, J. J. Wiatr, *Czy zmierzch ery ideologii?* KIW, Warszawa 1968, s. 91 oraz W. Kluska, *Ideologia a polityka*, [w:] *Podstawowe kategorie teorii polityki*, (red.) J. Mielecki, 1979, s. 58.

³ Zob. L. Gilejko, *Podstawy nauk politycznych*, Warszawa 1973, s. 9.

⁴ Por. różne ujęcia tego problemu, *ibid.*, s. 11-12, *Encyklopedia powszechna PWN*, t. 2, Warszawa 1974, s. 256, E. M. Szymański, *Ideologia: struktura i zakorzenienie społeczne*, „*Studia Nauk Politycznych*” 1987, nr 1, s. 142, G. K. Roberts, *A Dictionary of Political Analysis*, London 1971, s. 96-97, Z. B. Wiktor, *Ideologiczny charakter nauki o polityce*, [w:] *Podstawy nauk politycznych*, vol. I, (red.) M. Orzechowski, Wrocław 1975, s. 62 oraz F. Ryszka, *Wstęp do nauki o polityce. (Uwagi metodologiczne)*, Warszawa-Poznań 1978, s. 102.

⁵ Por. P. Andrzejewski, P. Deszczyński, K. Gołata, *Systemy polityczne wybranych państw*, Poznań 1993, s. 37.

do świata i społeczeństwa. Argumentowano, że jej istota ma uwarunkowania klasowe i jest ściśle związana ze świadomością społeczną, która stanowi skoncentrowaną formę życia duchowego ludzi.⁶ Wskazywano także, iż im wyższy jest stopień rozwoju społeczeństwa, im bardziej jest ono uwikłane w sprzeczności społeczne, im bardziej przybierają na sile ruchy polityczne, to tym większe znaczenie dla całokształtu stosunków społecznych ma ideologia jako wyraz interesów i dążeń wielkich grup społecznych. Zakres i poziom przyswojenia przez grupy społeczne określonego stanowiska ideologicznego decydować miał o zakresie, zasięgu i natężeniu ich walki politycznej. Ich praktykę polityczną określała świadomość wielkich grup społecznych, przejawiająca się w postaci stosunków ideologicznych.⁷

Po przełomie politycznym roku 1989 wydawało się, że ideologia i ideolodzy znikną na zawsze z grona naszej elity politycznej. Tak się jednak nie stało. Lewicowych ideologów zamienili pravicowi, następnie pravicowych — lewicowi. Ci, którzy dawniej byli najzaciętszymi wrogami ideologii marksistowskiej, stali się wyznawcami i propagatorami innej. Koło historii się zamknęło. Można mieć jedynie nadzieję, że w przyszłości ideologia i władza rzadko będą stykały się. Dysponenci władzy (politycy) będą aideologiczni lub antyideologiczni. Ci zaś, którzy będą się trzymać ściśle zasad ideologicznych lub będą mieli swoją, określoną ideologię, rzadko będą dostawać się na wyżyny władzy⁸. Jest to kusząca perspektywa, jednak z drugiej strony można wysunąć argument, iż oddzielenie władzy od ideologii jest utopią, ta ostatnia bowiem będzie istnieć tak długo, jak długo będzie istniało wartościowanie.

Można przyjąć tezę, iż w czasach obecnych następuje zmierzch ery ideologii. Jednakże, w celu stworzenia szerszej perspektywy badawczej, przyjmujemy, że ideologia jest w dalszym ciągu istotnym elementem oddziałującym na politykę.⁹ Takie założenie umożliwi nam

⁶ Por. C. Ciesielski i in., *Nauka o polityce*, Gdańsk 1989, s. 37.

⁷ Zob. P. Dobrowolski, S. Wróbel, *Wprowadzenie do nauki o polityce*, Katowice 1987, s. 185–186.

⁸ Por. Z. Brzeziński, S. Huntington, *Political Power: USA–USSR*, New York 1964, s. 42–43 oraz J. J. Wiatr, *Czy zmierzch ery...* s. 249.

⁹ Zdaniem T. Biernata, *Ideologia i polityka*, [w:] *Podstawy nauk politycznych*, (red.) J. Wielgosz, Kraków 1978, s. 68), związki ideologii i polityki można określić ogólnie jako: posługiwanie się przez ideologię instrumentem polityki (oddziaływanie ideologiczne i materialne dla nich przesłanki), a polityki narzędziem ideologii (stworzenie dla polityki określonej atmosfery, organizowanie dla niej moralnego poparcia w społeczeństwie). Szczególnie zależności pomiędzy ideologią i polityką przejawiają się jego zdaniem w: a) formułowaniu programów politycznych na podstawie ideologii, b) ustalaniu celów politycznych i środków ich realizacji, c) kształtowaniu przez ideologię postaw politycznych, d) zdobywaniu dzięki ideologii zwolenników i aktywnych uczestników określonej polityki.

pełniejsze ukazanie relacji zachodzących pomiędzy polityką a ideologią.

Relacje powyższe najwłaściwiej można rozpatrywać w trzech następujących płaszczyznach¹⁰,

- 1) metodologicznej;
- 2) ideologia a programy polityczne;
- 3) ideologia a cele polityczne, wartości polityczne, normy polityczne oraz środki ich realizacji.

Ad. 1. Płaszczyzna metodologiczna.

Wyjaśnwszy naprzód pojęcie „ideologia”, możemy obecnie zastanowić się nad tym, jaki jest wewnętrzny skład ideologii, tzn. jakiego rodzaju poglądy obejmuje oraz jaka jest struktura ideologii. Z punktu widzenia składu ideologii możemy wyróżnić cztery podstawowe elementy:

A. Ogólne przekonania wartościujące, które określają wartości przyjmowane w ramach danej ideologii za punkt wyjścia oceny zjawisk społecznych (np. przekonanie o tym, że ludzie rodzą się równi i powinni być równi bądź, że wartością naczelną jest człowiek, bądź też naród). Są to więc pojęcia podstawowe.

B. Ogólne wyobrażenia o świecie, o jego prawach, zasadach, które nim rządzą itp. Wyobrażenia takie stwarzają ogólnoteoretyczną podbudowę zarówno programów działania, jak i bardziej szczegółowych zapatrywań na charakter zjawisk społecznych (np. poglądy uznające lub odrzucające istnienie sił nadprzyrodzonych; twierdzenie o pierwotności materii lub świadomości itp.).

C. Zespół twierdzeń określających warunki realizowania przyjęć tych wartości podstawowych (np. twierdzenie, że dla zagwarantowania poszanowania wartości chrześcijańskich w radiu czy telewizji należy wprowadzić cenzurę prewencyjną, co wymaga przyjęcia określonego zapisu w ustawie).

D. Szczegółowe i konkretne programy działania, hasła itp.

Powyższe elementy możemy odnaleźć w składzie większości ideologii. Bywa jednakże i tak, że niektóre z nich występują w postaci ukrytej albo też brak w ideologii konkretnych i szczegółowych dyrektyw działania.

Różnorodne, występujące zarówno aktualnie, jak i w przeszłości ideologie można by odpowiednio klasyfikować.¹¹ Jednakże ze względu na potrzeby

¹⁰ Zob. A. Korybski, Z. Szeliga, M. Żmigrodzki, *Współczesne państwowe systemy polityczne*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1987, s. 28.

¹¹ Zdaniem J. J. Wiatra (*Czy zmierzch ery...* s. 251), do ruchów o wyraźnym obliczu ideologicznym należą: komunizm, chadecja, ruchy neokonserwatywne, ruchy socjaldemokratyczne, ruchy narodowo-wyzwoleńcze państw „Trzeciego Świata”.

dydaktyczne ważniejsze od samych klasyfikacji wydają się być kryteria, z punktu widzenia których klasyfikacje ideologii mogą być dokonywane. Wśród tych zasadniczych kryteriów można wymienić:

- społeczną bazę,
- wewnętrzną strukturę,
- siłę i zasięg.

Znaczenie ideologii w różnych dziedzinach życia jest od dawna przedmiotem kontrowersji naukowych. Dotyczą one między innymi stosunku ideologii do nauki, stosunków między ideologią a polityką, kulturą, wychowaniem itd. w centrum naszych rozważań — ze zrozumiałych względów — znajduje się relacja między ideologią a polityką.

W ujęciu najogólniejszym ideologia stanowi intelektualną, duchową podbudowę działania politycznego, a więc stosunek ideologii do polityki jest szczególnym przykładem stosunku teorii do praktyki, świadomości do działania. Związki ideologii z polityką mogą więc być ściśle i wielostronne; można je upatrywać głównie w następujących sytuacjach:

1. Ideologia może dawać siłom działającym politycznie ogólny obraz świata, wartości, które leżą u podstaw działania, stwierdzenia określające środki, prowadzące do realizacji tych wartości, a także — w wielu przypadkach — ogólne dyrektywy działania. W tym więc sensie ideologia jest intelektualną, teoretyczną podbudową działania. Tak więc można mieć na względzie rolę ideologii w kształtowaniu polityki przez formułowanie programów politycznych, ustalanie celów i środków działalności politycznej, a także rolę ideologii w kształtowaniu postaw politycznych, w zdobywaniu zwolenników dla określonej polityki i jej aktywnych uczestników.

2. Na związki ideologii z polityką można też patrzeć z punktu widzenia ich równoległego uwarunkowania przez stosunki społeczno-ekonomiczne, pozycje, dążenia i interesy poszczególnych grup w ich obrębie.

3. Ideologia może być również czynnikiem zespalającym ruchy polityczne. Przekonanie, że należy się do zbiorowości myślących tak samo (lub przynajmniej w sposób zbliżony), mogłoby być istotnym spoiwem wielkiego ruchu politycznego.

4. Ideologia może stanowić również zespół treści emocjonalnych, które będą sprzyjać intensyfikacji działań jednostki i grupy. Na przykład idea ojczyzny, narodu zdolna jest do wywołania większych aktów poświęcenia (np. ideologia narodowa XVII, XIX, XX wieku). Ideologia może więc spełniać istotną funkcję jako składnik działań politycznych, a uprawianie działalności ideologicznej może być w końcu uznane za jedną z form walki politycznej.¹²

¹² Korybski, Szeliga, Żmigrodzki, *Współczesne państwowe systemy...* s. 33.

Pomimo niekiedy dużego wpływu ideologii na politykę, ta ostatnia może, a nawet powinna funkcjonować autonomicznie w stosunku do ideologii. Dotyczy to głównie środków działania. Podejmujący działanie polityczne powinien sobie zdawać sprawę z tego, iż bywają sytuacje, kiedy nie można kierować się nawet najszlachetniejszymi racjami ideologicznymi, jeżeli nie uwzględni się jednocześnie sytuacji faktycznej. Przykładem utopijnego, kurczowego trzymania się ideologii, na przekór istniejącej rzeczywistości, a niekiedy nawet wbrew niej, był Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich. Państwo to poniosło w końcu bankructwo i to nie tylko ekonomiczne, ale również (a może nawet zwłaszcza) ideologiczne.

Ad. 2. Ideologia a programy polityczne.

Ideologia nie oddziałuje z reguły bezpośrednio na praktykę społeczną, zwykle mamy bowiem do czynienia z istnieniem pośrednich szczebli między naczelnymi wartościami i celami ideologii a praktyką społeczną. Konkretyzują one stopniowo zawarte w tej ideologii treści, a pierwszym spośród nich jest doktryna polityczna (będąca instrumentalną wersją ideologii) Jest ona definiowana jako zbiór poglądów określających przebieg i cel działań wyraźnie oznaczonych w czasie i przestrzeni.¹³

Jeżeli ideologia może stanowić ogólne uzasadnienie całokształtu działań politycznych, to doktryna jest uzasadnieniem konkretnych działań z punktu widzenia ich doniosłości dla praktyki politycznej. Doktryna stanowi zwykle konkretyzację systemu ideologicznego w trojakim wymiarze¹⁴:

- a) konkretno-historycznym, w którym doktryna stanowi przekładnię ideologii do konkretnych warunków historycznych,
- b) zakresowym, odnoszącym się do przenoszenia twierdzeń ideologicznych do konkretnej działalności ludzkiej,
- c) poziomu analizy, umożliwiającym przejście od szczebla analizy i uzasadniania polityki w kategoriach najbardziej ogólnych do szczebla motywowania konkretnych działań i koncepcji politycznych, przy czym ocenie i uzasadnieniu podlegają wymierne rezultaty poczynań politycznych.

Drugim po doktrynie poziomem konkretyzacji ideologii jest program polityczny. Programy polityczne stanowią wyraz określonych interesów ekonomicznych, politycznych a także ideologicznych. Przenoszą więc niekiedy założenia określonych ideologii i doktryn politycznych na grunt konkretnych sytuacji, na teren politycznego działania. Są przy tym poziomem, na którym jest możliwa bezpośrednia weryfikacja nie tylko zespołów, ciągów działań po-

¹³ Zob. Dobrowolski, Wróbel, *Wprowadzenie do nauki o polityce...* s. 190.

¹⁴ *Ibid.*, s. 191.

litycznych, ale także pojedynczych poczynań. Można stwierdzić, że ideologie są najbardziej złożonymi tworem myślowymi, w których występują pewne twierdzenia na temat rzeczywistości społecznej, oceny rozmaitych stanów rzeczy, jak również zasady postępowania. Wszystkie te elementy przenikają do polityki właśnie głównie poprzez formułowanie programów politycznych ustalających cele i środki działalności politycznej, a także przez oddziaływanie polityczne w społeczeństwie. Wszystkie te elementy w działalności politycznej podlegają określonej konkretyzacji. **Program polityczny jest to więc formalny wyraz uświadomienia sobie przez grupę jej obiektywnej sytuacji, kierunków i możliwości działania w zakresie przekształcania struktury społecznej, ekonomicznej i politycznej.**

Na treść programów składają się poglądy dotyczące¹⁵:

- 1) ustroju ekonomicznego, zasad i form produkcji, cyrkulacji i wymiany;
- 2) zasad i form organizacji życia społecznego jako systemu motywacji uzasadniających i usprawiedliwiających decyzje i działania polityczne;
- 3) budowy systemu instytucji publicznego zarządzania sprawami społecznymi;
- 4) rozwiązywania istotnych zagadnień dotyczących spraw narodu (w relacji naród inne narody);
- 5) walki lub współdziałania sił politycznych w zakresie istotnych dla bytu społecznego spraw.

Istotną przesłanką treści wszelkich programów politycznych są podstawowe zasady określające istotę władzy i państwa. Programy stanowią podbudowę, na podstawie której partie polityczne, ruchy społeczne czy poszczególne jednostki dążą do zdobycia poparcia społecznego, a w efekcie także władzy politycznej.

Ad. 3. Ideologia a cele polityczne, wartości polityczne, normy polityczne oraz środki ich realizacji.

Wartości i cele polityczne wyrażające interesy sił społecznych, które reprezentują, są zawarte w doktrynach i programach, a niekiedy i w ideologiach politycznych. Zależności pomiędzy wartościami politycznymi a różnego rodzaju normami społecznymi polegają — najogólniej rzecz ujmując — na tym, że normy są próbą rozwiązywania tych sytuacji, stanowiąc zarazem instrument kontroli społecznej. Kontroli tej podlegają stosunki pomiędzy dużymi grupami społecznymi, pomiędzy grupą a jednostką, a nawet między jednostkami. Wyrażają się one w postaci nakazów lub zakazów wynikających z norm prawnych, politycz-

¹⁵ Korybski, Szeliga, Żmigrodzki, *Współczesne państwowe systemy...* s. 35.

nych, moralnych, obyczajowych, zwyczajowych. Spośród wymienionych norm na wyróżnienie zasługują normy polityczne, ze względu na ich specyficzną cechę, a mianowicie: normy polityczne reglamentują jedynie tę część stosunków społecznych, które dotyczą relacji między wielkimi grupami społecznymi oraz między nimi a małymi grupami i jednostkami.

Normy polityczne wyodrębniliśmy więc ze zbioru norm społecznych za pomocą kryterium podmiotowego. Posługując się podobnymi kryteriami, można też wydzielić inne normy, np. normy moralne. Są to bowiem takie normy kontroli społecznej, które regulują bądź pretendują do regulowania stosunków między jednostkami, bądź małymi grupami społecznymi oraz między jednostką a grupą społeczną. Normy takie nie są w ścisłym tego słowa znaczeniu normami politycznymi; lecz niekiedy w określonych warunkach może się zdarzyć, iż stosunek do nich może nabrać znaczenia politycznego.¹⁶

Normy kontroli społecznej mogą tworzyć odpowiednie systemy norm i wynikających z nich wartości. W systemie wartości występujących w świadomości społecznej wyróżnić możemy te, które wydają się mieć znaczenie dla dużych grup społecznych, a więc wartości polityczne. Przykładem tego rodzaju wartości są: równość, sprawiedliwość społeczna, demokracja, pokój, internacjonalizm itp.

Zależności między wartościami politycznymi a normami polegają ogólnie rzecz biorąc na tym, że wartości polityczne rodzą się w wyniku sytuacji konfliktowych, normy zaś są próbą rozwiązania tych sytuacji.

Wartości polityczne mogą występować w różnych formach. Najczęściej jednak mają charakter potrzeb więzi albo celów politycznych. Cele takie są stawiane władzy i przez władzę polityczną. Obejmują one głównie¹⁷:

- a) wskazanie obowiązującego modelu stosunków społecznych;
- b) dążenie do realizacji tego modelu;
- c) dyrektywy działania i samo działanie polityczne.

Rozważania powyższe mają bardzo istotne znaczenie nie tylko dla politologa, ale także dla polityka, który winien orientować się, który z funkcjonujących systemów wartości należy popierać, a który zwalczać, jakie siły społeczne stoją za każdym z tych systemów lub jakie zjawiska je powodują i jaka jest możliwość zapewnienia tożsamości pomiędzy wartościami postulowanymi a wartościami faktycznie realizowanymi.

¹⁶ Szersze ujęcie tych problemów można znaleźć we fragmencie poświęconym relacji „Polityka a moralność” niniejszego opracowania.

¹⁷ Korybski, Szeliga, Żmigrodzki, *Współczesne państwowe systemy...* s. 41–42.

Kolejnym elementem wywierającym duży wpływ na politykę jest prawo. Można przyjąć, iż prawo i polityka to dwa pojęcia, które wiążą się ze sobą i uzupełniają.¹⁸ Są to dwa podsystemy wchodzące w skład systemu, jakim jest państwo. W naszym ujęciu **prawo jest to ogół reguł i norm postępowania, ustanowionych lub usankcjonowanych przez państwo, których stosowanie zabezpieczone jest przymusem państwowym.**¹⁹

Politykę natomiast możemy w tym miejscu naszych rozważań traktować jako działalność związaną z rządzeniem państwem i organizacją wszelkich dziedzin życia, polegającą na umiejętności sprawowania władzy.²⁰ Przy czym podstawowym środkiem mającym umożliwić utrzymanie określonego ładu politycznego we względnej stabilności jest prawo. Bez dwóch powyższych podsystemów nie mogłoby funkcjonować społeczeństwo, gdyż byłoby pozbawione filarów swojego istnienia — władzy i systemu prawnego. Jednakże pomiędzy tymi podsystemami występują zasadnicze różnice. Normy polityczne ustalają bowiem pewne reguły gry politycznej, zasady działania organów władzy państwowej. W znacznym stopniu są one skierowane do podmiotów sprawujących władzę, rzadziej do ogółu społeczeństwa. Normom politycznym podlegają więc głównie podmioty sprawujące władzę, zaś normom prawnym — wszyscy obywatele i zarazem wszystkie organy państwa.

Najważniejszą cechą ukazującą zależność zachodzącą pomiędzy dwoma powyższymi podsystemami, jest fakt, że normy polityczne wyznaczają fak-

---

¹⁸ Zob. bardzo szerokie ujęcie zależności zachodzących pomiędzy polityką a prawem G. Leibholz, *Politics and Law*, A. W. Sythoff, Leyden 1965, s. 253–324.

¹⁹ Zdefiniowanie takiego zjawiska, jakim jest prawo nie jest bynajmniej sprawą prostą. Funkcjonuje bowiem wiele różnych podejść w jego określaniu, wśród których G. L. Seidler, H. Groszyk, J. Malarczyk i A. Pieniążek (*Wstęp do nauki o państwie i prawie*, Lubelskie Towarzystwo Naukowe, Lublin 1994, s. 112–113) za najistotniejsze uznali: a) podejście formalno-dogmatyczne, akcentujące, że prawem jest zespół regulacji należycie ustanowionych, posiadających odpowiednią formę i wyposażonych w sankcję państwową; b) podejście psychologiczne, akcentujące, że prawem są przeżycia psychiczne jednostek o dwustronnym charakterze imperatywno-atrybutywnym, wyrażające się w wewnętrznym przekonaniu o istnieniu pewnego obowiązku i odpowiadającego mu uprawnienia innej osoby, która może się domagać wypełnienia obowiązku; c) podejście aksjologiczne, w którym prawo jest zespołem norm postępowania w stosunkach pomiędzy podmiotami prawa, zbudowanym na gruncie pewnych wartości w celu ich urzeczywistnienia i obrony; d) podejście realistyczne, w którym prawem jest zespół reguł postępowania, które ujawniają swe rzeczywiste istnienie poprzez zachowania jednostek i grup społecznych; e) podejście wielopłaszczyznowe, wskazujące, że prawem jest zjawisko społeczne, które nosi łącznie większość cech wymienionych w wyżej wymienionych kierunkach.

²⁰ Zdaniem K. Opałka (*Zagadnienia teorii prawa i teorii polityki*, PWN, Warszawa 1986, s. 253), istotnym rysem polityki jest „walka o prawo”. Walka ta toczy się między państwem i popierającymi je organizacjami z jednej, a organizacjami dążącymi do reform, lub do zmian zasadniczych w charakterze państwa, z drugiej strony.

tyczną możliwość ustanowienia norm prawnych przez określone podmioty, natomiast normy prawne legitymują (uprawomacniają) normy polityczne, uznając je za zależące od podsystemu prawnego. Zdaniem K. Pałeckiego²¹, w podsystemie prawnym, który reguluje stosunki władzy politycznej można wyróżnić trzy rodzaje norm:

a) Normy gwarantujące określoną asymetrię uprawnień i obowiązków stron stosunku władzy politycznej (prawo represyjne).

b) Normy gwarantujące określoną kontrasyometrię uprawnień i obowiązków stron stosunku władzy politycznej (prawo obywatelskie).

c) Normy gwarantujące określoną symetrię uprawnień i obowiązków stron stosunku władzy politycznej (prawo społeczne).

Instrumentalne korzystanie przez podmioty władcze z prawa represyjnego, pozostaje w sprzeczności z podstawową funkcją prawa obywatelskiego. Trudno się bowiem zgodzić z założeniem, że podmiot władczy będzie posługiwał się prawem represyjnym w celu ograniczenia zakresu swojej władzy. Trafniejszą zatem byłaby koncepcja „prawa represyjnego” w służbie władzy. Podmioty podporządkowane broniąc zaś swojej pozycji w stosunku władzy politycznej, będą posługiwały się normami prawa obywatelskiego i uruchamiały odpowiednie instytucje tego prawa.²²

Zasadnicza różnica między prawem a polityką jest najbardziej zauważalna w rodzaju sankcji za przekroczenie norm prawnych, czy łamanie norm politycznych. Naruszenie norm prawnych zagrożone jest bowiem przymusem państwowym, zaś naruszenie norm politycznych — przymusem organizacyjnym. Sankcja polityczna ogranicza się zazwyczaj do częściowego lub całkowitego odsunięcia ukaranego z grona posiadających przywilej decydowania o społecznie istotnych sprawach.

Rozpatrując uwarunkowania zachodzące pomiędzy polityką a prawem, możemy wskazać na występujące możliwości:

- 1) Prymat prawa nad polityką.
- 2) Prymat polityki nad prawem.
- 3) Absolutna władza polityczna.

Prymat prawa nad polityką występuje w państwie, które jest określane jako państwo prawne. Podstawowe zasady ustroju politycznego w takim kraju reguluje konstytucja — ustawa zasadnicza państwa. W zasadzie pochodzi ona od narodu, jednak to od polityków zależy jej ostateczny kształt. Nad przestrzeganiem konstytucji czuwa cały aparat państwowy. Powaga sformułowanego prawa traci jednak znaczenie w miarę, jak staje się

²¹ K. Pałeczki, *Prawo, polityka, władza*, Warszawa 1988, s. 46–47.

²² *Ibid.*, s. 47.

rzeczą oczywistą, że takowe zagraża bytowi państwa, zamiast go chronić, albo przeszkadza naturalnemu rozwojowi państwa, zamiast taki rozwój popierać.²³ W takich wypadkach polityka albo z góry poprzez zamach stanu, albo z dołu poprzez rewolucję kruszy pęta przestarzałego prawa i otwiera nowe drogi życia publicznemu.²⁴ Aby uniknąć takiego stanu rzeczy, prawo powinno uwzględniać zachodzące zmiany polityczne, dążenia społeczeństwa.

Jeżeli istnieje prymat polityki nad prawem, to to ostatnie jest traktowane jako instrument realizacji interesów polityków.²⁵ Stąd pojawiają się postulaty „naginania prawa” do bieżących celów politycznych, przystosowywania go do potrzeb grupy rządzącej lub poszczególnych jednostek wchodzących w jej skład. Łamiąc prawo w sposób ewidentny, argumentuje się często, że prawo jedynie przeszkadza w sprawnym rządzeniu. Hamuje reformy, spowalnia procesy polityczne. Takie rozumowanie jest jednak niebezpieczne. Zachęca bowiem do szukania rozwiązań drogami pozaprawnymi. Nie tylko anegdotą jest powiedzenie, że pierwszym edyktem nowego króla, jest „zakaz obalania króla”, drugim „zakaz śmiania się z króla”.²⁶ Podmiot władzy dysponujący odpowiednimi środkami przymusu, próbuje niekiedy uwolnić się od ograniczeń, jakie nakłada na niego prawo. Następuje wtedy przekształcenie się normatywnego stosunku władzy politycznej w zależność faktyczną — przemoc polityczną.²⁷

Absolutna władza polityczna — to taki rodzaj sprawowania władzy, gdy nie posiadając żadnych obowiązków wobec rządzonych, organ władzy posiadałby niczym nie ograniczone uprawnienia, podmiot podporządkowany zaś musiałby spełniać wszelkie świadczenia na rzecz rządzącego. Taki sposób sprawowania rządów prowadzi do uprzedmiotowienia społeczeństwa.

²³ Przykładem tego w naszym kraju może być „złota wolność” szlachecka, *liberum veto*. Dezorganizowało to w imię prawa życie polityczne w naszym kraju, pośrednio doprowadziło do upadku Rzeczpospolitą szlachecką.

²⁴ Zob. F. Kasperek, *Prawo polityczne ogólne z uwzględnieniem austriackiego razem ze wstępną nauką ogólną o państwie*, t. I, Kraków 1877, s. 18.

²⁵ Przykładem przedziwnej nonszalancji w przestrzeganiu prawa jest pewien prezydent z dalekiego kraju. Pomimo tego, że ustawa zasadnicza w tym państwie głosi: „Prezydent czuwa nad przestrzeganiem Konstytucji”, ta osoba wslawiła się szeregiem działań podejmowanych wbrew lub „na pograniczu” prawa. Posunął się nawet do tego, iż prosił sędziów sądu konstytucyjnego w tymże kraju, aby tolerowali, a wręcz „przymykali oczy” na jego wątpliwe prawnie działania. Zaprawdę, różne są przeciwności losu, bowiem jeszcze nie tak dawno ten prezydent mniemał się być „największym demokratą”. Oby tylko „mur Konstytucji” tego dalekiego kraju okazał się zbyt trudny do przeskoczenia.

²⁶ Zob. M. Jasiukiewicz, *Polityka a ideologia, moralność, prawo i kultura polityczna*, [w:] *Podstawy nauk politycznych*, (red.) M. Jasiukiewicz, Wrocław 1982, s. 33.

²⁷ Pałeczki, *Prawo, polityka, władza*. . . s. 48.

Podsumowując nasze rozważania na temat związków pomiędzy polityką a prawem, można bez przesady powiedzieć, że polityka i prawo to siostrzennice, które patronują życiu narodów, a ich determinantem jest *justitia re-gnorum fundamentum*. Należy podkreślić, że prawo powinno mieć prymat nad polityką. Można je zmieniać, można przekształcać, wreszcie reformować — nie można zaś łamać.

Określenie zależności zachodzących między polityką a moralnością jest zadaniem trudnym. Problem moralności istniał bowiem od zawsze.²⁸ Już ludzie pierwotni potrafili rozróżnić dobro od zła. Były to wtedy podziały jasne, nie pozostawiały żadnych wątpliwości. Kiedy pojawiła się polityka, rozpoczął się trwający do dzisiaj spór, czy powinna ona być zgodna z moralnością. Normy i oceny moralne najczęściej pojawiały się na ustach polityków wtedy, kiedy przyszło im się rozliczać z użycia środków działania potępianych przez społeczność. Wówczas wyprawy łupieżcze okazywały się krucjatami krzyżowymi, podboje imperialistyczne - misjami humanitarnymi, łamanie traktatów było praktyczną koniecznością, a posługiwanie się szpiegostwem tłumaczyła zasada wzajemności.²⁹

Można postawić tezę, że od początku istnienia instytucji władzy państwowej, zarówno cele działalności politycznej, jak i środki, jakimi się posługiwano, miały niewiele wspólnego z moralnością. Od czasów pierwszych państw plemiennych do dnia dzisiejszego obowiązuje w polityce prawo silniejszego. Już wielcy wodzowie starożytności, tacy jak Aleksander Macedoński, Gajusz Juliusz Cezar, Wespazjan czy Attylla zdobyli sławę, dobra materialne, władzę i zbudowali potęgę swych narodów, rozlewając morze krwi, tępiąc słabszych przeciwników i niszcząc ich kulturę. Podobne przykłady można znaleźć w wiekach późniejszych. Można wskazać na konkwistadorów w Ameryce Południowej, Napoleona, Lenina, Hitlera i Stalina, jako na tych, którzy ogniem i mieczem zmieniali losy wielu narodów. Normalną dla nich rzeczą było zrywanie zawartych wcześniej sojuszy, poświęcanie słabszych sojuszników w imię własnych celów, brutalne niszczenie wewnętrznej opozycji, przekupstwo, szantaż i prowokacje. Zwłaszcza ideologia faszystowska gloryfikowała postawy moralne bez reszty podporządkowane potrzebom politycznym ruchu. W ideologii tej nastąpiło odwrócenie się od podstawowych zasad etycznych przyjętych w XX wieku, które wynikało z niemożności

²⁸ Przez samą moralność rozumiemy tu (zgadzając się z T. Klementewiczem): zbiór norm harmonijnego współżycia społecznego, rozumiany jako zbiór nakazów dotyczących tego, jak postępować aby innym było z nami dobrze. Zobacz szerzej T. Klementewicz, *Normy moralne a działania podmiotów polityki na przykładzie współżycia międzynarodowego*, [w:] *Elementy teorii polityki*, (red.) K. Opalek, Warszawa 1989, s. 213.

²⁹ Zob. Klementewicz, *Normy moralne a działania podmiotów*. . . s. 212.

zrealizowania celów faszyzmu na bazie poszanowania dotychczas respektowanych zasad etycznych. Skrajny pragmatyzm faszyzmu podporządkował normy etyczne doraźnym korzyściom politycznym.³⁰ Ideologia marksistowska nakazywała dostrzegać jedność norm moralnych i politycznych. Powyższa norma ideologiczna miała jednakże charakter przede wszystkim postulatowy. Argumentowano bowiem, że nie we wszystkich konkretno-historycznych warunkach daje się ona w pełni zrealizować.³¹ Bardzo interesujący przykład, mogący służyć podbudowie tezy o wyższości polityki nad moralnością, wskazał na podstawie sztuki Jean-Paul Sartre'a pt. *Brudne ręce* (*Les mains sales*) — Franciszek Ryszka.³² Otóż w kulminacyjnym momencie tego dramatu, podczas dialogu pomiędzy „doktrynerem” ślepo wiernym zasadom, a przywódcą, który musi „prowadzić politykę”, pada znamienne zdanie, określające tytuł sztuki i sens polityki według Sartre'a. „Ja mam brudne ręce — mówi głosiciel racji politycznej. — Zabrudziłem je po łokcie we krwi i w nieczystościach. . .”. Wynika stąd bardzo prosta teza: polityki „czystymi” rękami prowadzić się nie da. Polityka różni się zatem z moralnością, z „czystą doktryną”, stając się przez to oportunistyczna i niemoralna.

Można także postawić tezę przeciwną, że jest możliwe sprawowanie polityki zgodnie z zasadami moralności, naruszenie zaś tej ostatniej pociągnie za sobą zgubne skutki dla polityka, odpowiedzialnego za to naruszenie.³³ Przykładem takiego „zamachu” na przestrzeganie moralności w polityce może być afera Watergate, w wyniku której został zmuszony do dymisji prezydent USA — Richard Nixon. Było to o tyle znamienne, że z reguły każdy prezydent tego kraju cieszył się dużym autorytetem.

Powyższe tezy są z sobą sprzeczne. Prawda zapewne leży pośrodku, nawet bowiem chcąc przestrzegać nakazów moralnych, poszczególni politycy w imię wyższych celów, np. dobra państwa, mogą niekiedy być zmuszeni do nieprzestrzegania tych nakazów.³⁴ Polityka jest bowiem sztuką wyboru.

³⁰ Zob. Jasiukiewicz, *Polityka a ideologia, moralność, prawo i kultura polityczna*, [w:] *Podstawy nauk politycznych*, (red.) M. Jasiukiewicz, Wrocław 1982, s. 33.

³¹ Por. O. Cetwiński, *Ideologia jako metasystem wartości*, [w:] *Teoria polityki i stosunków międzynarodowych (niektóre problemy)*, (red.) E. Pałyga i W. J. Szczepański, Warszawa 1979, s. 26.

³² F. Ryszka, *Wstęp do nauki o polityce. (Uwagi metodologiczne)*, Warszawa-Poznań 1978, s. 68-69.

³³ Takie stanowisko zajął m.in. Kościół katolicki, głosząc zasadę, że polityka może być sprawowana jedynie środkami „moralnymi”.

³⁴ W starożytnym Rzymie często powoływano się na zasadę *Salus rei publicae suprema lex* (dobro państwa najwyższym prawem), dążąc niekiedy wszelkimi środkami do usunięcia zagrożenia zarówno zewnętrznego, jak i wewnętrznego.

W literaturze politologicznej można obecnie spotkać cztery propozycje rozwiązań relacji pomiędzy moralnością a polityką. Są to³⁵:

- 1) stanowisko amoralistyczne;
- 2) stanowisko moralistyczne;
- 3) stanowisko makiawelistyczne;
- 4) oraz realizm polityczny.

Stanowisko amoralistyczne zakłada jakościową odmienność moralności od polityki. Rozróżnia ono tereny ich działalności, wskazując, iż przedmiotem moralności są stosunki pomiędzy jednostkami ludzkimi, przedmiotem polityki zaś są relacje między takimi organizacjami społecznymi jak państwa i narody. Według tego punktu widzenia, polityka i moralność funkcjonują na dwóch różnych, oddzielonych od siebie płaszczyznach. Stosowanie w praktyce tego stanowiska mogłoby być bardzo wymowne. Jeżeli bowiem nie można dokonać oceny polityki według kryteriów moralnych, to tym samym nie można oceniać polityków. Przykładem zastosowania w praktyce stanowiska amoralistycznego, jest w Polsce Konstytucja z 23 kwietnia 1935 roku. Jeden z jej przepisów mówił bowiem, że prezydent Rzeczypospolitej Polskiej jest odpowiedzialny za swe decyzje wobec Boga i historii.³⁶ Tak więc, dla wierzących pozostawała istota nadprzyrodzona, dla ateistów — potomność, natomiast nikt ze współczesnych nie miał prawa osądzać prezydenta.

Stanowisko moralistyczne zakłada jedność polityki z moralnością. Zasada naczelną tego stanowiska brzmi: „Niech się stanie zadość sprawiedliwości, choćby zginąć miał świat”. Oznacza to bezwzględny prymat sprawiedliwości, nawet gdyby w jej imię miało dojść do niepokojów społecznych. Przy czym ową zgodność polityki z moralnością zakładano uzyskać tylko w przypadku podporządkowania celów politycznych zasadom moralnym. Przy czym, jeżeli moralność będzie nadrzędna w stosunku do polityki, to jednocześnie polityka będzie zawsze pozytywnie oceniana przez moralność. Zwolennikami takiego stanowiska byli między innymi Mahatma Gandhi i Martin Luter King, którzy głosili hasło „walki bez gwałtu”.³⁷ Hasło to zawierało w sobie postulat nienaruszania podstawowych norm moralnych obowiązujących w danym kręgu kulturowym czy religijnym. Należy podkreślić, że zwolennicy tego sta-

³⁵ Por. A. Palczak, *Polityka jako zjawisko społeczne. Nauka o polityce a inne nauki społeczne*, [w:] *Nauka o polityce*, (red.) J. Misztal, Gliwice 1985, s. 10, M. Jasiukiewicz, M. Sobczak, J. M. Soroka, *Nauka o polityce*, Wrocław 1985, s. 126–127 oraz F. Pastwa, *Procesy decyzyjne w polityce*, [w:] *Wiedza o państwie*, cz. I, (red.) A. Pawłowski, Zielona Góra 1992, s. 150–151.

³⁶ Zob. Palczak, *Polityka jako zjawisko społeczne*. . . s. 10.

³⁷ Hasło takie głosił także w latach osiemdziesiątych NSZZ „Solidarność”.

nowiska wywodzili się głównie z różnych kręgów religijnych rygorystycznie przestrzegających zasad, wedle których wierni powinni żyć w świecie doczesnym.³⁸

Stanowisko makiawelistyczne akcentuje przeciwstawność moralności w stosunku do polityki. Rozumowanie takie zwykle się przypisywać Niccolo Machiavellemu. Cytuje się przy tym jego uwagę, że „człowiek, który na każdym kroku rządziłby się tylko zasadami dobra, musiałby przepaść w środowisku ludzi rządzących się innymi zasadami”.³⁹ Maksymą makiawelizmu stało się ostatecznie hasło: „cel polityczny uświęca wszystkie, choćby najbardziej niegodziwe z moralnego punktu widzenia środki”. Polityka i moralność w swoich założeniach, a także celach nawzajem sobie przeczą. To, czego zakazuje moralność, jest nakazem polityki, gdyby bowiem ta ostatnia na poważnie liczyła się z wymogami moralności, nigdy nie osiągnęłaby swoich celów. Do nakazów moralności należy m.in. mówienie prawdy, zakaz zabijania, poniżania i grabieży ludzi. Polityka zaś, dążąc do celu, posługuje się często oszustwem, ludobójstwem, zaborem mienia. Moralność nakazuje altruizm, nakazem zaś polityki jest egoizm. Podkreśla się, że polityka nie powinna i nie może kierować się żadnymi względami moralnymi w doborze środków wiodących do realizacji swych celów. Polityka jedynie wtedy uwzględnia nakazy moralności, kiedy nie jest to sprzeczne z jej celami, a także w przypadku, kiedy nieuwzględnienie nakazów moralnych mogłoby doprowadzić do nieosiągnięcia celów politycznych. Według stanowiska makiawelistycznego, polityka, która przystałaby na kontrolę w kryteriach moralności, byłaby polityką samobójczą.⁴⁰

Realizm polityczny jest stanowiskiem, wedle którego w sytuacjach konfliktowych należy się kierować zasadą mniejszego zła. Margrabia Aleksander Wielopolski usprawiedliwiał w ten sposób konieczność „branki” młodzieży patriotycznej do wojska carskiego. Lenin motywował tym stanowiskiem przemoc rewolucyjną. Byłoby rzeczą wspaniałą, gdyby polityka była sprawowana w zgodzie z zasadami moralnymi. Okazuje się to jednak często niemożliwe. Chcąc osiągnąć pewien prestiż społeczny, określony szczybel drabiny politycznej, jednostki oraz całe grupy nie przebierają w środkach, aby osiągnąć wytyczony cel. Głoszone przez nie szczytne ideały, wzniosłe hasła w zetknięciu z rzeczywistością polityczną, tracą swoje pierwotne znaczenie. Dzisiejszy świat polityki jest tak skonstruowany, że niewiele jest w nim miejsca na sentymenty. Walka polityczna prowadzi często do zapamiętania we wzajemnej

³⁸ Zob. Jasiukiewicz, Sobczak, Soroka, *Nauka o polityce...* s. 126.

³⁹ *Ibid.*, s. 126–127.

⁴⁰ Zob. Palczak, *Polityka jako zjawisko społeczne...* s. 10.

nienawiści. Kariera polityczna, piastowanie wysokiego urzędu stały się nadzędną wartością. Kampanie wyborcze bywają często okazją nie tyle do propagowania swojego programu, ale do oczerniania przeciwnika. W polityce często dominuje styl jarmarczny. Styl bycia spod hali rybnej. Nie można jednak popadać w skrajności. Gdyby bowiem część polityków nie myślała rozsądnie i nie kierowała się zasadami moralnymi, nasza planeta już dawno zostałaby spustoszona przez bratobójcze wojny, wyniszczona uderzeniami jądrowymi.

Podsumowując nasze rozważania na temat związków pomiędzy polityką a moralnością, możemy stwierdzić, że nawet w przypadkach niemożności zastosowania w danej sytuacji politycznej norm i zasad moralnych, nie można w amoralności posuwać się zbyt daleko. *Est modus in rebus sunt certi denique fines.*⁴¹

SUMMARY

Politics is a social phenomenon that does not function in a vacuum: on the contrary, it is surrounded by various elements that sometimes have a tremendous impact on it. The most important elements that influence the sphere of politics are: ideology, law and morality.

Ideology, understood as a systematized set of views (ideas) that expresses the interests of some social group, consisting of a body of directives for action and formulation of the programme of definite actions aimed at strengthening or changing the existing social order has, to a different degree, affected the political life of Poland. Having a tremendous impact under the communist rule (Marxist ideology) it played a lesser and lesser role after the political breakthrough in 1989, while at present the influence of ideology on politics is relatively small.

Law, defined as a set of rules and norms of conduct, instituted or sanctioned by the state (as for example some moral norms), the application of which being secured by state coercion, is in turn, an element that has a significant influence on politics in almost all historical conditions. Viewing that problem in a broader context, it can be demonstrated that between politics and law there are three potential possibilities: a. the primacy of politics over law, b. the primacy of law over politics, c. absolute political power.

Morality can be defined as a set of norms of harmonious community life, understood as a set of orders of how we should behave so that others could feel good with us. Morality thus understood should also occur in politics. However, in literature on political science there are four different proposals of how to solve the relation between politics and ideology: a. amoralist position, b. moralist position, c. Machiavellianist position, d. political realism.

---

⁴¹ Jest umiar w rzeczach, są pewne granice, których przekraczać nie wolno.